

Българите: изгубени в превода

Светла Страшимирова

Поканен да беседва с гимназисти, големият френски писател Мишел Турние казва за политическите водачи следното: „...всички до един са престъпници по силата на самите им функции“. Вдига дясната си ръка и заявява: „Виждате ли тази ръка? Тя се е ръкувала с деветима държавни или правителствени глави. Е, добре, ако имах морал за два гроша, трябва да я отрежа и хвърля в нужника. Слава Богу, че нямам тези два гроша.“ (6, 180 с.).

* * *

Когато дойде есента и новите студенти влязат в залата в очите им виждам едно очакване: то обикновено не е съвсем насочено към тясната им специалност – тя е просто поводът, по който те са тук. В повечето случаи сякаш истинското им очакване иде от техния вътрешен въпрос: „кой съм аз и какво искам, какво очаквам от живота и от себе си; какъв е смисълът на този път за мен?“

Чувам тези негласни въпроси и добре знам, че ако ги задам наглас ще получа някакви отговори – те понякога са интересни, защото показват представите на новите студенти за реалността, такава, каквата я познават тук и сега в началото на един път, който уж те са избрали. Казвам „уж“ защото много рядко някой е съвсем наясно с избора си. Затова какъвто и да е този

избор, младият човек всъщност винаги има едно напълно естествено и неназовано очакване – да намери себе си.

Прекрасно желание.

То има дори шанс понякога да се осъществи.

За да стане това обаче са нужни две на пръв поглед прости предварителни условия – доверие и търпение. А днес голяма част от българите нямат нито доверие, нито търпение. По-скоро е точно обратното:

– изпитват пълно недоверие към единственото същество на света, което го заслужава – себе си, защото не го познават. (Но силно си въобразяват, че го познават.)

– изпитват огромно нетърпение не толкова да намерят истинския път за/към себе си, колкото по-скоро да вкусят от всичко, да консумират – най-вече онова, което се вижда и пипа...

Следователно, те са идеално подготвени да станат относително бързо жертви на своя неовладян порив за живот, който е много вероятно да се окаже подменен с някой сурогат... Неизбежно те смътно ще усещат подмяната и няма да са щастливи. Промяна или подмяна – това е въпросът.

(Както казва психоложката С. Кръстева „Бавните стъпки на продуктивната промяна не са на почит в нетърпеливото ни общество“.)

За да има промяна изобщо, за да има развитие за някого (за отделния човек или нацията) са нужни две много прости вътрешни условия: смелост да тръгнеш по пътя и умение да го следваш. В унисон с най-истинското в теб/нас.

За да се случи това обаче, най-важно е да имаш желан път и внимателно да се вглеждаш в него. Едновременно и с панорамен поглед, който улавя

посоки, но и с прецизност към детайлите; защото големите и малките неща няма как да не търсят естествения си вътрешен баланс в цялото.

„Малките камъчета обръщат колата“ е казал мъдрият български народ... Но както го е казал, така и в много случаи се оказва вгледан само в тези малки камъчета и се чуди къде ли е отишъл самият път...

А не виждайки пътя – и големия, който е на всички, и малкия, който си е само наш – ние неизбежно си разбъркваме езиците. И няма нищо поестествено от това, че се оказваме изгубени в превода им .

Защото, без да сме забелязали как и кога – вече сме убили преводача в себе си. Единственият: Милостта. И към себе си, и към другите, и към самия живот...

* * *

Ето една притча за Пътя. Той винаги води донякъде само ако е избран от теб самия . Във версията на Джани. Родари, която бегло предлагам тук се казва „Пътят, който не водел никъде“.

„От края на селото почвали три пътя: единият водел към морето, другият – към града, а третият не водел никъде.

Всички, които Мартино питал, казвали все това. Отговорът бил един и същ:

- А, оня път ли? Никъде не води. Няма смисъл да се тръгва по него.
- Ама докъде стига?
- До никъде.
- Но тогава защо са го правили?
- Никой не го е правил – винаги си е бил там.
- Ама никой ли не е ходил да погледне накъде отива?

- Ей, че си твърдоглав! Каза ти се – няма нищо за гледане...
- Да, ама щом никога не сте ходили по него, откъде знаете?

Бил тъй настойчив, че започнали да го наричат Мартино Твърдоглавия, но той не се обиждал и продължавал да се интересува от пътя, който не водел никъде.

Когато пораснал достатъчно, за да пресича улицата, без да се хваща за дядо си за ръка, една сутрин станал рано, излязъл от селото и без да се колебае, поел по тайнствения път. Платното било осеяно с дупки и бурени,...клоните на дърветата се сплитали над пътя и образували тъмен тунел...

Мартино вървял, тунелът бил безкраен, пътят нямал свършване. Заболели го краката и вече почнал да си мисли, че ще е по-добре да се върне, когато видял едно куче...

Кучето изтичало срещу него, замахало с опашка и на всяка крачка се обръщало да види дали Мартино го следва...

Най-сетне гората се разредила, показало се небето и пътят свършил пред голяма желязна порта.

През решетките Мартино видял замък,..от един балкон прекрасната стопанка му махнала и весело се провикнала:

- Заповядай, заповядай, Мартино Твърдоглави!
- Я, гледай! – зарадвал се Мартино. – Аз не знаех, че пристигам, а тя знае...
- Значи ти не порява?
- На какво?
- На приказките, че пътят не води наникъде.

– Глупави приказки. Според мене на този свят има повече места, отколкото пътища.

– Разбира се, стига да имаш желание да тръгнеш. Сега ела да ти покажа замъка.

Имало повече от сто зали, пълни с всякакви съкровища....

– Вземи каквото искаш. Ще ти заема кола, за да откараш товара....

... В селото – там вече били оплакали момчето – пристигането на Мартино Твърдоглавия предизвикало голяма изненада... Мартино направил големи подаръци на всички приятели и неприятели и трябвало да разкаже сто пъти за своето приключение. Всеки път, когато историята свършвала, някой изтичвал вкъщи, за да вземе каруцата си, и после препускал надолу по пътя, който не водел наникъде...

Но още същата вечер всички се върнали един след друг засрамени и с увиснали носове: пътят за тях свършвал наскре гората, пред стена от дървета или сред море от хрусталаци. Няма нито желязна порта, нито замък, нито хубава стопанка. Защото някои съкровища съществуват само за оня, който пръв тръгне по нов път, а тогава първият бил Мартино Твърдоглавия.“(4, с. 58-60)

Тази приказка е актуална във всяко време, затова я наричам притча. Тя е за откривателския порив, който е автентичен ако произлиза лично от теб, а не от т.н. обществено мнение, което няма как да е нещо различно от една осреднена посредственост.

Затова и съкровищата (те винаги са метафора на наградата, която всъщност в реалния живот почти никога не е материална) стават достъпни само за онзи, който е изкушен от самия Път, от самото Любопитство. Той неизбежно ще се окаже откривател. Но откритите от него неща (съкровища),

на свой ред ще бъдат недостъпни за ония, които ще последват буквално предначертания вече път. За тях, следовниците, той отново ще води наникъде.

Но ние не умеем да четем притчи защото винаги ни се струва, че се отнасят за някой друг, а не за нас. Това доказва умствена посредственост и личностна неизкушеност от истинско пътуване.

Неизкушеният просто не тръгва на път. Той се сгушва в утвърдения стил на живот. Но дори и да тръгне, то това е често нечий чужд, не съвсем собствен път – очертан и маркиран вече – път, който присъства в туристически справочници. (и в книжките от типа на „изкуството“ да бъдеш щастлив)...Той е вид следване на чужди „стъпки“ и никога не носи онази наслада на откривателството, която изпитал героят на Дажани Родари Мартино. Наричат го Твърдоглав именно посредствените му съселяни, на които дори не би им хрумнало да поставят общественото мнение под съмнение. Следователно, именно те са твърдоглави, но не го знаят. Защото в твърдите им глави утвърденото мнение е нещо като закон, а той не бива да се пристъпва..

Това е познато старо убеждение/предубеждение, създадено някога в далечни времена с едничката цел да опазва традицията, което в оня контекст означава опазване на самия живот. Защото всяко нейно нарушаване би значело единствено „несигурност“ за обитателите на традиционните затворени общности. Ако нарушиш традициите се оказваш в някакъв смисъл рушител на стила на общността, на самата нея, следователно и на сигурността, основана на повтарящи се с поколения едни и същи модели на поведение.

Подобно убеждение има здрава логика в контекста на традиционнo-нормативните култури. Но в модерните времена добива нови, различни значения, обикновено свързвани с индивидуалната свобода на все по-еманципиращата се от общността с нейните традиции личност. Тези нови значения са толкова разнообразни, колкото са личностните траектории и мотивации на отделните хора.

Отвъд всичко това, обаче, човекът е развиващо се същество: ако иска да направи нещо в полза на личната си свобода – ще намери начини, ако не иска – ще открие причини (извън себе си, разбира се). Тогава тези причини започват да играят доминираща роля в представите му за себе си в света и доста успешно скриват или дори изтриват от съзнанието му реалистичната картина за собствените му възможности. Така лесно и естествено се стига до кризи на идентичността и до объркване на езиците в комуникацията...

Днес българският – всъщност мъдър – народ е в голяма криза. Криза, произтичаща от невъзможността му да скъса с определени предубеждения, които неведнъж са имали наистина спасителна функция, но в ситуации, различни от нашата.

Например, Петко Славейковата Гергана от „Извора на Белоногата“ не е била просто „задръстена селянка“, която не искала да види турските сараи дори като турист – както е естествено да си помислим ако използваме щампите на днешните си индивидуалистични представи за „отвореност“ към света. Просто Гергана е от друг свят, от друга култура, различна от нашата. Тя принадлежи към категорията на „колективния човек“ (виж прил. 2), който живее в затворена общност и съответно ориентирите ѝ в света са други, различни от нашите. В нейния свят туристи няма: дори и да излиза в планината, тя го прави, за да бере билки, а не за да гледа красиви гледки като

нас... Да си турист (пътуващ човек) днес (впрочем от Ренесанса насам) значи, че в някакъв смисъл се усещаш ценен сам по себе си и пожелаваш пътят да ти донесе най-ценното, което е възможно – впечатления. Ти обаче успяваш да ги трупаш/раздаваш благодарение на своята личностна самодостатъчност, която почива върху осигурено по някакъв начин екзистенциално битие; а то естествено ражда и порива на любопитството към света извън мен – и в пространството и във времето, любопитството към другите, към различните от мен. Любопитство към самото пътуване. (Помним добре думите на Алеко Константинов: „Човекът е човек, когато е на път.“)

За Гергана обаче подобен път е нито желан, нито мислим. Собственото ѝ оцеляване е част от оцеляването на рода, което ще е с нейния Николчо – бит, чиято рамка е селото-вселена, а мястото на действието – къща с деца и градинка. Тя естествено ще откаже на бея да види сарите. Не просто защото не желае да стане бяла робиня, но и защото сараите наистина не я интересуват. Светът на нейното семейство, на рода ѝ, свят, свързан със земята и природата за нея е напълно уютен, той е от лоното на традиционната представа за битие – напълно архетипна и задоволяваща. Затова и тя го брани, не желаейки да го разширява отвъд пределите на собствената си „свидна мала градинка“. Това е и нейната собствена свобода – предначертаният избор на отдаденост на рода и традицията. Просто Гергана е от друго време, от свят по друг начин подреден...

Точно затова и тя не може да бъде някакъв морален контрапункт на днешните доброволни бели робини. Днес много момичета –но тъкмо поради липсващи в живота им условия на уют и сигурност, (които може би биха предпочели, ако ги имаха), избират съвременните бейове с техните сараи; често нарочно ги търсят, за да си осигурят комфортно битово оцеляване;

понякога не само за себе си, но и за близките си... Последното, ако го има и когато го има, е отглас всъщност от минали представи за общото оцеляване на рода, превърнало се днес в нещо като свободен избор на личен дълг... В крайна сметка – този дълг изглежда като натрапен; уж изборът е личен, но всъщност най-често се оказваш жертва. И днес това изглежда като естествена част от една доста широка тенденция на доброволна виктимизация у българите...

Изглежда сякаш Гергана е много по-щастлива в малкия си, но вътрешно подреден свят отколкото са днешните млади хора, които имат свобода, широк свят, но пък тях самите ги няма, защото не знаят кои са всъщност. Затова и биха прочели притчата на Дж. Родари за „пътя, който не води на никъде“ така сякаш се отнася само за конкретния герой в нея, не и за тях самите... Защото са объркани и ги е страх.

Праисторически страх пред неизвестността на приключението на живота.

От този страх произтичат и грешните ни представи за уж нашите ценности... А от тях – и различните езици, на които говорим... Няма как да не сме изгубени в превода след като не знаем собствения си, личния си език.

А този език не е нито на гнева, нито на лакомията, нито на похотта, нито на чревоугодничеството, нито на алчността, нито на леността, нито на високомерието.

Истинският език на човека е онзи, който може да се разбере по делата на един свободно избран добродетелен живот, но няма как да се изрази чрез емоциите, на който и да е от смъртните грехове. Той е нещо противоположно на тях. Но в опитите ни да го разберем, са ни добре дошли седемте смъртни

гряха – тук, в този текст – като обект на наблюдение. Те и без това са в огромно изобилие и у нас, и около нас...

Следователно, важно е да се научим да ги разграничаваме. Да ги търсим – както малкият принц търси семенца от баобаб, за да е чиста почвата. Той го прави защото наистина от семенцето пораства дърво, а огромните му корени могат да разрушат цялата планета... Както смъртните грехове разрушават и самите нас, и обществото ни.

Затова първо трябва да се научим да ги виждаме в самия си живот, където те са понякога дори само нишки от най-невероятни плетеници от чувства, поведения, или красиви думи, но неизбежно присъстващи и в нас, и наоколо.

* * *

Ето един щрих от една случайно подхвърлена идея за документален филм за гнева взета от самата ни реалност: тук, в София през август 2015 г.

(Разбира се, че този филм – с работно заглавие „Пътуваща лудница“ – никога няма да види бял свят поради хиляди причини, а най-вече поради най-типичната за нас, българите липса на сили, на доверие и търпение да превърнем идеята си в реалност.)

Но това не пречи да я разкажа, защото е симптоматична за българската „изгубеност“ в превода“, за днешното българско своеобразно „Вавилонско стълпотворение“, в което Господ съзнателно объркал езиците. Това е изпитанието – дали накрая хората ще съумеят да се разберат.

И така: Неделя, 10 ч. Сутринта. Трамвай № 10.

На спирката, преди да се качи, В. Шиндарова, (една приятелка, професионално свързана с киното) вижда беззащитна полуумирающа

бабичка, която се е хванала за стълба и е опряла в него челото си, сякаш ще припадне всеки момент. Но трамваят идва и двете се качват.

Никой не умира.

Просто в очите на досега свръхслабата баба се появява някаква стоманена сила – разбира се след като сяда на първата седалка с лице към публиката. И започва – ясно и членоразделно, с метален глас – да говори:

Обвинява българите, че са изоставили Бога, че не ходят на църква, че не се молят, дава им акъл в коя именно църква да го правят... Тоналността е като в реч на вожд от хитлерско-сталински тип. Но в наши дни звученето на властно изискване с претенцията за единствена правилност е не просто неадекватна, тя е смешно налудна. Затова и публиката мълчи и слуша с едно единствено очакване – да се свърши по-бързо този словесен кошмар...

Но тъй като сме в България, не само той не свършва, но докато тече въпросната реч, на фона на нейния железен слог, някъде отзад се чува натрапчиво настойчив изтънял и пронизващ глас на друга възрастна представителка на нашата нация: „Следващата спирка е „Одрин“. Слизайте всички на нея!“ Последното се повтаря непрекъснато...

Тук човек естествено ще избяга в най-задната част на трамвая.

Там обаче текат два конкретни скандала: първият на тема кой пазар е по-добър – „Д. Петков“ или женският. Не просто спорят, а се карат мъже. Още по-назад двама седнали на седалките съпрузи се карат кой от тях е по-болен и кой повече се нуждае от сядане в трамвай, или където и да е...

Тук приятелката ми просто слязла от трамвая – не на своята спирка, а на онази, която била „Одрин“...

Чудя се какво ли удоволствие от живота си получава гневният човек? Задавам си така въпроса, защото ако за някого е толкова трудно да бъде естествено спокоен, то спокойствие се постига по много и различни начини; ако пък не ги търси, това значи, че му е приятно да е гневен на всички за всичко...Но дали е така? Едва ли...

Гневът – един от смъртните грехове е индикатор за пълна липса на доверие в себе си и съответно – за търпение към другите... Следователно, гневът е един от най-ярките маркери за нехармоничност и незадоволеност на личността, или казано по-просто и по-хуманно за болест ...

Гневът е само едно от видимите проявления на всеобхващата нашето общество болест на духа. Той е гаранция за все по-сигурно взаимно неразбиране на все по-разбъркващите се езици...

Ето как изглеждат ефектите от тези объркани езици, превърнали нашия преход в псевдопреход на псевдоценности. В рубрика „само реалността е сензация“ Лидия Делирадева ги представя като „седемте смъртни греха на българите“:

„Обещах да ви разкажа... Това не е страшна приказка. Това е истинска история.

Виждали ли сте как чужденец, който никога не е стъпвал в България, плаче за нея без глас, а сълзите му капят в чинийката с швейцарско сирене?

Аз видях. Винаги съм описвала България с най-красиви думи, с много обич. Този път направих едно друго представяне – съпоставка между България, която виждаме всеки ден, и онази, другата, за която копнеем, която изгубихме, която не можахме да съградим.

Представих България чрез седемте смъртни гряха. Чужденците, които ме слушаха, бяха от най-различни държави – Полша, Швеция, Лихтенщайн, Швейцария, Франция, Италия, Мексико.

Първо им показах алчността.

Снимки на красиви български плажове, със златист пясък, недокоснати дюни и стъпки на влюбени, оставили пясъчните си следи, за да ги погали и съхрани морето. Залези от земния рай, полюшващи се на вълните последни слънчеви лъчи, неизречени думи, тиха китара и миди, изпечени на ламарина.

После снимките се смениха и хората видяха разрушените дюни, гъсто построени хотели по плажовете, дувари до небето и едно измъчено и уморено от агресията море, което се опитваше да събере лъчите на заника, но не му достигаше пространство, за да протегне вълните си...

След това им показах гнева.

Снимките на български села, с подредени и чисти дворове, с кипящ живот, с училища, пълни с деца, стада по тучни пасища, извори с жива вода, занаятчии и земеделци, пълни шепи с лято, плодове и мед, се смениха с картини на обезлюдени села, порутени къщи, изоставени градини, буренясали ниви, старци, останали сам-сами на прага на последната оцеляла къща, цигански гета, цели улици, превърнати в сметища, детски площадки, обрасли с тръни, затлачени от боклуци речни корита, изсечени гори, пребити на улицата, пред очите на деца, животни...

Разказах им, че гневът срещу разрухата и беззаконието е прогонил хората от България. Гневът е грях. Простено ли е да избягаши., не съм съдник, а само свидетел.

След това им показах леността, чревоугодieto и надменността.

Не ми беше трудно.

Първо им показах дядо Добри и им разказах за това какво прави всеки ден, въпреки многото си лета. После достатъчно бе да покажа парламента и лицата на депутатите, дремеци по време на заседание. Много лица – подпухнали, бездуховни, оядени, гримирани, за да не си личи отегчението, лапаци на депутатски трапези и банкети, къщи като дворци на кметове и управници.

После им разказах за Ботев, Левски, Раковски, за хъшовете, за Паусий. Показах портретите им, закачени в кабинети, зад лицата на онези, подпухналите. Гротеска.

След това им показах завистта. Разказах им вица за казана с българи в ада, който, единствен по рода си казан, няма нужда да бъде охраняван, защото, ако някой се опита да изпълзи, другите го дърпат обратно надолу.

Накрая им показах похотта. Проститутки по магистралите, трафика на млади българки за бели робини, майки, търгуващи с децата си, докато те са още в утробата им, циганки, които раждат на 11 и 12 години, а след това разчитат на държавата да ги издържа, но продължават да се плодят.

Когато екранът изгасна, никой не проговори. В стаята беше се настанила мъртва тишина. Тогава видях, че жената от Лихтенщайн плаче, а сълзите ѝ капят в чинийката.

Единствено италианецът, с пресипнал от покрусата глас, попита: „Но защо, защо направихте това..?“ Нямах отговор. Не, имах. Но нямаше да повярват... Успях да кажа само няколко думи на Екзюпери: „Хората имат различни звезди. За тези, които пътуват, звездите са водачи. За други са само малки светлинки“. (11)

* * *

Да печелиш. Един от ключовите глаголи от нашия преход. Той има хиляди значения, стотици хиляди различни разбирания: един глагол означаващ най-общо множество пориви, и с това води към объркване на езиците.

Стара истина е, че за да умееш да печелиш е необходимо да притежаваш едно основно лично качество: да умееш да губиш. Спокойно и естествено: като природата през есента. За да не изгубиш самия себе си, а да станеш по-истински отворен към живота, по-спокоен пред всичко случващо се, което винаги е временно, и в крайна сметка – по-свободен.

Като оня български селянин от Пернишко, за когото са ми разказвали, че веднъж като избухнал пожар в къщата му и било съвсем ясно, че спасение няма, той просто седнал спокойно срещу нея, но първо си запалил лулата от пламъците. Не откъсвал очи от тях – сякаш виждал само красотата на стихията...

Къщата изгаряла, а той сякаш ставал по-богат. Лицето му излъчвало една странна светлина. Сигурна съм, че е била светлината на растящата в него свобода.

Бедствието понякога носи истинска утеха. То е обективната причина, която те освобождава от ненужните товари на вещите: в този миг – ако си готов за него– ти можеш да изпиташ върховна еуфория.

Същото е и в разказа на финландската писателка Туве Янсон „Филифьонката, която се страхуваше от бедствия“: когато бедствието (огромен тайфун) дошло и се разхвърчали всичките ѝ грижливо пазени ценни семейни реликви, тя за пръв път в живота си усетила волността на вятъра, на морето и на себе си...А това значи, че нея я е имало, но е била някъде отдолу ,

скрита от себе си под вещите-спомени. Защото си била наумила, че те, – това е самата тя.

Но се оказало обратното. Точно когато хвъркнали към небето и изчезнали завинаги в бурята, заедно с тях заминал и големият ѝ Страх.

Началото на Свободата. На самия живот.

Оскард Уайлд афористично го казва: “да живееш е най-рядкото нещо на този свят. Повечето хора просто съществуват и това е всичко.” (7, с. 110):

Но нали, за да живее, а не просто да съществува преди всичко трябва да има човешка Личност, която да избира да живее, а не само физически представител на биологическия ни вид, който да оцелява?

Хомо сапиенс е надарен с Ум и Чувствителност и е в негова власт да ги насочва в оная посока, в която сам може да открие за себе си някакъв специфичен комфорт в битието си – каквото и да е то.

В същата степен в негова власт изцяло е и да подмени истинския живот с някакъв сурогат – на безрадостно гневно, алчно, завистливо и високомерно оцеляване. То, разбира се, се ражда не от истинските дълбоки желания на самия човек, а от предразсъдъците на оня „всесилен, плосък и непоправимо посредствен здрав разум“ (6., с. 112), в чиято основа лежи глупостта – безкрайна като вселената...

(Една арабска поговорка казва: *Ако искаш да се почувстваш богат, просто преброй всички твои неща, които не си купил с пари.*)

Има нещо много позитивно и оптимистично в кошмарния български преход. Той прилича на бедствие, което ни принуждава, щем-не щем, да застанем пред себе си и да видим кои сме, да усетим и видим собствените си граници, а когато ги видим – може би, ако поискаме и ще ги разширим...

Днес българският народ се учи ускорено да губи купените с пари неща, а надявам се – и предразсъдъците си.

Следователно, той е в ситуация, в която да „инвестира“ у себе си основното предусловие на един евентуален успешен живот – умението да бъде спокоен пред случващото се, за да може да даде най-доброто от себе си в случването на онова, за което си струва да се живее...

Стига да оцелее физически. Нещо, което е вече съмнително.

Осигурени с юридически свободи, т.е. със свободи на хартия, българите бавно гаснат в своя профаниран демократичен преход. В него постепенно и последователно се оказват все по-беззащитни по отношение на екзистенциалната си сигурност. А тъкмо тази несигурност се оказва условие за каляване на истински хора с автентични ценности и за провал на всяка вътрешна заблуда, илюзия или фалш, с които човек до вчера вътрешно се е поддържал що годе жив, но не и щастлив...

Подобен епизод на толкова дълбоки колизии, свързани със смисъла на битието – за всеки поотделно и за всички заедно – изобщо в историята ни няма. Макар и в нея да има национални катастрофи и всякакви падения, все пак в нея няма време, изпълнено с подобно усещане за липса на надежда или поне илюзия към всичко, което е свързано с държавата, институциите, със самото биологическо оцеляване на нацията.

Българите днес по необходимост се изправят директно пред екзистенциалната си самотност.

А тъкмо тя е началото на всяка свобода...

Защото онова, което някои наричат „чудо“ изглежда е човек да се окаже лице в лице със себе си, да се приеме, да са примири с нищожността си и да потърси там, а не в обществото свободата си. Ако това би могло да се случи с всеки един по отделно, бързо и съвсем естествено ще се подреди и обърканият ни т.нар.обществен живот.

Защото откакто съществува подреден свят с йерархия на властта в него, т.е.откакто има държава изобщо, свободата винаги е била ограничавана, бедността винаги е съществувала, равенство е имало само в съответната прослойка – на еднакво бедни или на много богати, а братството никога не е било нещо друго освен чиста спонтанност.

Следователно, да се доверяваш на някаква възможност за помощ от страна на обществото означава да търсиш някакви несъществуващи – поне в днешния български случай – опори. Тук, в България има формално всичко, което е необходимо за работеща демокрация, но реално нея я няма.

Защото, за да я има нея, са нужни вътрешно свободни хора. А не роби на седемте смъртни гряха, в каквито – без да искат и без да разбират как – са се превърнали голяма част от българите днес.

Българският преход започна с радостен патос и доверие в бъдещето. Носеше в себе си надежда в демокрацията. Но и липса на здравословен скептицизъм. Липса на исторически и житейски разум, който да напомня, че щом нещата се правят от хора, то няма нищо по-естествено от тях се очаква всичко – в крайностите между доброто и злото...

Днес, 25 години след началото му, българите са най-нещастната нация в света. Те се усмихват иронично над някогашните си собствени смешно наивни очаквания, основани на естествен и доверчиво проявен импулс – да бъде разрушено старото (гнило общество), след което автоматично ще се родят условия за създаване на нормален живот.

Очевидно е, че това е било илюзия, защото нормалността не е патетична. Тя е баланс. А българското общество днес, след тези години на преход всъщност представя една максимално широка панорама на множество болезнености: социални, икономически, културни, психологически. Отвъд тях стои ярката картина на всякакви примитивни рефлексии, на объркани езици, на които всеки уж превежда ценностите си...

Защото парадоксалната ситуация на българския преход действително постави всеки един пред избор:

- да имам или да бъда; (виж прил.1)
- да съм нещастен, че нямам неща или доволен, че нямам какво да губя...
- да бъда отвъд доброто и злото...

А може би и отвъд самия живот, ако той за мене е непосилно мъчение...

Мотивът за загубения рай е стар, но той се преживявява винаги– във всички времена, от всички поколения, от всяка личност. Той е метафора с безбройни минали и бъдещи различни съдържания... Човекът може би става личност, когато изгуби собствения си Рай, зад чийто образ всъщност стои подсъзнателната жажда за връщане към утробата, от която е дошъл.

Просто рай няма. Тук и сега човекът е роден, за да живее достойно с разума и чувствата си така, че да остави някаква следа – с нещо видимо или невидимо у някого. А следатата е стойностна, само ако не е родена от жажда за власт над другите, от алчност, от високомерие и пр. смъртни грехове... С други думи казано, човекът е отговорен пред себе си за това как и в какво намира достойнството си, как и с какви средства го отстоява... Ако, разбира се, не го е подменил с някоя своя измислица вече...

Не съм в състояние да обясня по-добре от Веселин Ханчев мотива за нуждата ни от промяна, от раздяла с онова, което не ни е нужно наистина, а само пречи на пътя ни. Затова цитирам стихотворението му „Присъда“:

За да живея, / трябва непрестанно / по нещо да умира в мен самия.
Осъждам ви на смърт / чрез неприязън, / приятелства, / в бедата
уязвими,
познанства, / край душата ми събрани, / неканени на нейната трапеза.
Осъждам ви на смърт /чрез равнодушие,/ измамни /и примамливи
желания,
създадени от мен / големи робства / пред малки хора / и пред малки
цели.
Осъждам ви на смърт / чрез недоверие, / лъжи, в които доверчиво
вярвам,
слънца от станиол, / които взимам / за истински слънца на хоризонта.
Осъждам ви на смърт, за да живея.“ (9, с. 42–43)

* * *

„Публиката винаги, във всяка епоха е била зле възпитана. Тя постоянно иска изкуството да бъде популярно, да задоволява липсата ѝ на добър вкус, да ласкае абсурдната ѝ суета, да ѝ казва неща които вече е чувала, да ѝ показва неща, които би трябвало да е уморена да гледа, да я разсейва, когато е отегчена от собствената си глупост. Изкуството не бива никога да се опитва да бъде популярно. Публиката трябва да стане артистична.“ О.Уайлд (7, с. 105)

В българските новини от първите десет дни на юни 2015 г. присъстват четири симптоматични случки:

1. 3 юни: пребито от баща си бебе от с. Каменар в кома, (умира след седмица);
2. 6 юни: взрив в с. Анево, един убит, четирима ранени;
3. 7 юни : гласуване за любим български филм по БНТ. Избор на зрителите „Време разделно“;
4. 8 юни : откриване на паметник на цар Самуил /със светещи очи/ пред Св. София...
- 5.

Случките в своята хронологична последователност се оказват и тематично разделени. Първите две са щрих от мрачното българско всекидневие.

Вторите две са симптоматични факти на типичния за началото на XIX в. български културен избор: този на широката публика.

Избор на оная символика, която очевидно е нужна днес - свързана с травматични събития.

Масовата публика в България хареса паметника на Александър Хайтов, тя е тази, която от 100 български филмови заглавия определи тъкмо епичната панорама на насилия над българите от миналото за свой любим филм.

Ясно е какво ни показват тези факти. Българите днес се схващат като жертви -искат да имат идентичност на жертви. Искат да имат може би и статус, но няма друг начин да го получат освен чрез варианти на актуализация на историческата си памет.

Историческата памет е оня ресурс, болезненото виждане, в който се появява най-вече в ситуации, в които човек се усеща изцяло без опори в този свят – тук и сега.

Не е случайно, че през XIX в. е казано ясно, че „когато бъдещето няма повече обещания духът се храни със спомени“(Луи Менар). Очевидно е, че тук в диалогична връзка са поставени две реалии:

- духът на настоящето: слаб, несигурен, нямащ основания в себе си
- и духът на миналото – очевидно наситен с някогашна сила, жизнени пориви, отдавна отишли си, но оставили образа на прекрасния истински живот. Живот, който със сигурност не живеем днес.

–

Затова и мечтаем за него.

Чрез мечтата си се идентифицираме с него. Защото ние/аз я носим в себе си като порив. А този порив носи нюанса, без който не можем. „Нюансът“ на нашето лично самоуважение.

Никой не би се самоуважавал изобщо ако не е обвързан лично и вътрешно с някаква своя представа за духовност... (Но и не всеки си дава сметка за това.)

Миналото, което си спомняме, (а си спомняме тъкмо това, което ни е вътрешно необходимо), неизменно носи своята сигурна духовност: героична или жертвена, хедонистична или поетична – все едно. Тя е сигурна, защото времето я е отсяло и съхранило. И ако „аз“ си я спомням, то тя очевидно е „Моя“! – крещи моето подсъзнание и неговите знаци са лесно различими отвън. Защото „аз“ съм твърде патетичен в защитата на това тъй съкровено за мен „начало“. Всъщност в мига на отстояването на спомена аз съм него, а той – това съм аз: и начало, и край, и същност и ядро. Споменът е станал своеобразен източник на аз-идентичността. Защото тя не е цялостна без него.

И нашето „аз“, буквално „се храни“ не просто със спомени, а с усещането, че „аз“, „нас“ ни има защото си спомняме онова, което сме избрали да си спомним. В нашия случай – „време разделно за ослепеното ни общество“, както се изрази Л. Кулезич (в предаването си „На светло“ от 14 юли 2015). Аз-ът – объркан, вътрешно разделен, вече сляп за реалността, защото е лишен от собствени опори – жадува за идентификация с едно велико минало, и искрено желае в него да присъства цялата общност /народност/нация/класа и пр.

И точно тя като цялостна общност (широката публика) е направила вълнуващия избор на травмата като знак за нацията: това вече е белегът за значимо общо и минало, и днешно мъченичество. Чрез усещането си за принадлежност към него – общото минало, и днешното споделено мъченичество - човек придобива повече сила, защото се разширява; защото символично за себе си започва да има-голяма значимост – и времева и

пространствена. Травмираният от разбитите си житейски илюзии „аз“ се подхранва и добива плътност с външно привнесени стойности..

Актуалните ни спомени говорят за нас повече отколкото можем да си представим изобщо. Защото те ясно и определено чертаят контурите на неслучващия се тук и сега наш живот. Спомените, които обичаме, както и начините, по които ги обичаме очертават графиката на мечтите, които не смеем да назовем, макар и да ги носим дълбоко в себе си. Те изразяват страстно нашата лична несъзната докрай абстиненция за истинност – за автентичност и органичност на живота.

Когато бъдещето спре да има обещания, самите ние, българите – самотни и незащитени – избираме като най-вълнуващ за себе си сюжет от миналото този на филма „Време разделно“: импулсивно търсим идентификация с героиката на мъченичеството, макар и много различна от нашата. Но постъпваме така защото само тя ни харесва като кореспондираща с нашата собствена ситуация на пълна безнадеждност, сътворена естествено и сякаш методично от българския преход към демокрация. За 25 г. се изпариха като дим последователно всички очаквания на публиката ни за лесно – елегантно, евтино и ефектно – преобразуване на живота.

Илюзиите на българския преход и бавното ни пътуване към реалността са днес пред очите ни. Важно е да можем да ги видим цялостно и недотам патетично. Нужно е да ги видим реалистично.

Защото всеки преход от едно състояние към друго, от един статус към друг носи в себе си колизиите на преобразуването, на пренагласата. А всяка вътрешна пренагласа означава себеосъзнаването на мен днес като нещо различно от мен вчера. И този процес е болезнен.

Болезнен е като :

- тийнеджърско съзряване;
- като зарязване от любим човек;
- като адаптация към затвор;
- като пенсиониране на военен, останал без армия;
- като превключване от военно към мирно временно живеене.или обратното;
- като отрязване на крайник или ослепяване...

Във всеки процес на трансформация в известен смисъл ослепяваме за много неща, които не са пряко свързани с нейната динамика....

Не знам доколко е широко известно, но е стара истина, че живеенето в екстремни условия – тези на война например, прави войника вътрешно събран, насочва усилията му в определената от ситуацията посока и не оставя у него никаква възможност да се взира в себе си. Просто онзи, чиято енергия е насочвана от поставената цел никога не изпада в депресия.

Защото е архетипна вътрешната ни нагласа да бъдем в ситуация на борба. В този смисъл – тя е лесна. Борецът в нас е с отработени от цивилизацията рефлексии: още от пещерата насам войнът се бие с врага за общността от „ние“, той изживява щастливото си сливане-отдаване на каузата на общото дело, която го прави щастлив: събран, целенасочен, устремен. Войнът се е сражавал винаги в битка за оцеляване и това е наследено естествено исторически от клетките ни в продължение на стотици хиляди години – още от времената на дивачеството и варварството; т.нар. цивилизация се е развивала твърде бавно, експлоатирала е някак естествено готовността за

борба у човека. Чак до XX в. европейците са запазили тази нагласа да се усещат щастливи, служейки на родината си във война – най-лесния начин да получиш легитимация в собствените си очи, че си на мястото си в този свят.

Но колкото и бавно да се е развивала, цивилизоваността е в онова, което ни прави духовни същества, в онова, което ни прави хора, носители на природа и култура едновременно. Природата у нас е нашата чувственост и спонтанност, а културата е нашият контрол над нея, наричан разумна овладяност. Историята на цивилизацията – твърде мъчителна и драматична, всъщност носи в себе си вечния конфликт между чувства и разум – две страни на човешката същност, еднакво ценни за живота при условие, че са в баланс. Разруши ли се този баланс се нарушава усещането за цялост...

Всяко доверие, всяка патетика на надеждата, (т.е. на чувствата ни) – в каквато и да е обществено-политическа промяна – което е съществувало в началото на всеки от преходите у нас, в крайна сметка винаги се е изпарявало. Казано по друг начин, накрая се е стигало до реализъм, до хладен разум, който би следвало да умее вече да се надсмива над обществените илюзии.

Не е случайно, че още Паисий ни е предупредил, че само това е начинът да се учим от миналото: „Чети историята, и като разбереш суетата на този свят – научи се да го презираш!“ (5, с. 25-46)

Но ние още сме много далеч от собствено умение да разберем това послание. (виж прил. 3)

А в България всъщност непрекъснато се спори за история. Но това често се прави с някакво детинско наслаждение от противопоставянето на

различните позиции, всяка от които иска да покаже колко по-вярна е от другата, че малко ме е срам пред лицето на самата ни история. Най-меко казано – спори се по всякакви поводи, но не и по най-съществените... Но искрено вярвам, че и до тях ще се стигне бавно и естествено...

През 2015 г. се разгърнаха горещи страсти около паметника на цар Самуил в София, и „целебната“ вода от кладенеца в Плиска. В крайна сметка тези спорове – публични скандали – оставят широката публика в едно напълно резонно недоумение: „за какво все се карат интелектуалците?“ Този въпрос често си задават хората. Не е трудно да му се отговори просто – така, че да е ясно на всеки, независимо от професионалните му познания, естетическите му вкусове и езиков стил.

Нужно е само да се вгледаме в логиката на всяка от спорещите страни.

И в двете случили се в рамките на няколко месеца медийни препирни виждаме нещо явно на пръв поглед много общо:

1. обществен консенсус: за нуждата от някакво адекватно представяне на историческата ни памет в пространството;
2. културно противопоставяне: за средставата на представянето – мегаломанска бутафория или възстановяване на автентичен дух;
3. резултати: разделение на българското общество по поредния повод. Културно противопоставяне на различните групи и техните езици: от трапезно-гуляйджийски (ефектни за широката публика) до прецизно професионални (трудно достъпни и почти неразбираеми за тази публика). Като цяло – настанало е „време разделно“ за ослепялото ни общество.

Ще хвърля съвсем бегъл поглед върху случая Плиска и свещения кладенец в Голямата базилика, защото той съдържа най-общите характеристики за споровете по тези теми.

Пред телевизиите шефът на Националния исторически музей проф. Б. Димитров разказа за откриването на кладенеца и дори поръси темето на премиера Б. Борисов с нея за късмет, полу нашега полу наистина, следвайки старите български обреди и фолклорни легенди. Още повече, че и самата баба Ванга била предрекла, че като се намери тази вода България „ке тръгне нагоре“. Според Б. Димитров водата в Плиска е била обявена за свещена още по времето на цар Борис Кръстител, защото е вероятно царят да е получил кръщението си именно там...

Точно затова, напълно естествено, възторзите на Божидар Димитров срещнаха презрителния поглед на Калин Янакиев пред няколко телевизии. Той директно изрази убеждението си, че става дума за „исторически кич“, за поредна бутафория, от типа на онези, с които отдавна вече България се е изпълнила; а това, че баба Ванга била казала на Божидар, че той трябва да възстанови 3–4 български светини, едната от които е базиликата в Плиска, за да ѝ потръгне на България – е суеверие. „Интересно как България „ке стане“, като се вдигне поредната бутафория“, пита се проф. К. Янакиев. Според него след субсидиите от правителството за Плиска няма да получим представа за автентичния вид на базиликата, а ще получим една грандоманщина, подобна на тези, които вече има в много общини и всички били промотирани от Б. Димитров.

Очевидно спорът – не само този! – е за кич или естетика, за автентичност или комерсиална употреба на исторически бутафории, за морал към историята или за бизнес употребата ѝ.

Следователно, спорът отново е за достойнството на самия ни живот или за предпочетената от нас самите негова подмяна...

* * *

На края на бул. Мадрид в София понякога продава луковици за градински растения един и достолепен, и скромен възрастен мъж. Днес си купих десетина и малко грозде като закръглих сумата в негова полза. Той не искаше бакшиш и ми каза да си взема още един „артикул“, посочвайки ми праскови – очевидно и те от собствена градина. Аз си взех и патетично изрекох: „това е нещо истинско, защо го обиждате като го наричате „артикул!“ Човекът се усмихна и нищо не каза – очевидно нарочно използваше идиоитската дума, като по този начин се подиграваше на целия ни комерсиализиран свят, в който всичко се приравнява с изкуствени изделия – артикули. Но пък какво можем да очакваме от свят, в който самият човек се третира като „ресурс“, „капитал“, „електорална единица“, „работна ръка“, или пък просто, както се бе изразил май днешният премиер – „лош материал“....

Щом отминах се усетих като пълен глупак, който е изгубил чувството си за хумор. За този хумор, с поводи, за който нашата действителност щедро ни дарява. А българският дух и днес, както и в миналото, винаги умело е претворявал трагичното в комично...

И може би тук е отговорът на въпроса как българите оцеляват днес изобщо. Ето как: като се смеят на абсурдите, те съхраняват самия източник на живота – душата на истинските неща, давайки им съвсем съзнателно изкуствените имена, родени от един неавтентичен живот... Тези имена съдържат в себе си дълбоко подигравателно отношение към фикциите, фалша, подмените...

Защото най-мъдрият начин да се разграничиш от идиотизмите край себе си е да използваш техния език.

Такова поведение съдържа в себе си много надежда, каквато на пръв поглед няма. Защото привидно ти приемаш езика на всичко онова, което ти се струва неистинско или болно и - както е в моя пример – наричаш отгледания от самия теб с обич плод „артикул“. Правиш го уж, за да се впишеш в общия контекст на обезличаващата практика на консумирането на „артикули“ – неща, създадени за пазара, премахващи границата между органично и изкуствено. И чрез този своеобразен пренос – името на фиктивното сам с лекота даваш на истинското – подканяш участника в диалога да се замисли: а дали е така наистина? Дали плодът, излязъл от ръцете на стопанина не е по-скоро нещо обратно на артикул – своеобразен антиартикул с душа, което по принуда е отишло на сергията, за да се прави на артикул... Временна роля, в полза на оцеляването...

Защото самото оцеляване не може да бъде самоцел за истинското човешко същество.

То може да бъде само средство, но не и крайна цел.

Човек с радост и порив отдава живота си, ако усеща смисъл. Но да оцеляваш безрадостно не може да бъде цел, може да бъде само инерция от биологически порядък.

Цел обаче може да бъде борбата за по-добър живот, цел може да бъде отдаването на самия живот в името на нещо, в което се вярва... Днес българ-

ският народ не вярва в нищо, не се надява на нищо...и следователно, за пръв път е свободен!

Свободен да вярва в прасковата и с истински присмех над суетата да я нарича артикул.

Свободен да се самозапали на мегдана без да вярва дори, че някой може да го разбере.

Това е свободата да се отървеш от всякакви окови и фиктивни вери – илюзии:

- в държави майки,
- в лидери-спасители,
- в идеи, които ще оправят света...
-

Ето го големият проблем на свободата – как да съвместим естествената си нужда от сигурност и множеството си възможности за пътуване към свободата. Един от пътищата ни е да я потърсим в себе си. Тогава няма да ни е нужно да рисуваме образа на Ботев по бицепсите си, а може би ще можем като него да изповядваме искрено от собствено име:

„О, мой Боже, прави Боже! / Не ти що си в небесата,
а ти що си в мене Боже, / мен – в сърцето и душата!
Не ти, комуто се кланят /калугери и попове
и комуто свещи палят /православните скотове,
а ти, Боже на разума, /защитниче на робите,
на когото щат празнуват /деня скоро народите...“

През втората половина на XX в. част от българите донякъде наивно, но често и твърде искрено вярваха в комунизма. С годините романтичната им вяра угасваше, но пък от друга страна – чисто разумно – си даваха сметка, че той, социализмът всъщност дава сигурност на всички. А тъкмо сигурността – екзистенциалната – е реалният равен старт, който днес при демокрацията не съществува в друга форма освен в юридическа, т.е. реално почти неизползваема от мнозинството... Но ако човек наистина мисли със собствения си ум, сам би могъл да разбере, че обществото всъщност не е нищо друго освен една изкуствена рамка, в която личността би следвало да се впише по подходящ, т.е. адекватен и реалистичен за себе си начин...

Следователно, нормалният почтен човек би следвало да бъде просто реалист. Да бъде вътрешно зареден с нужната доза скептицизъм към всякакви обществени романтики, защото те винаги накрая се оказват нещо прозаично, изкуствено и най-често податливи на опошляване и опростачване. Най-вече от страна на грубия прагматизъм, който никога не закъснява да „изяде“ каквото може и „където сvari“ (вж. прил. 1)... Известна е старата истина, че революциите няма как да не изядат чадата си накрая.

Обикновено виждаме българите като големи „реалисти“, при това доста прагматични, когато става дума за личното им оцеляване или благополучие. В това отношение в голямата част от тях се явяват креативни импулси, насочващи енергията им към целта им – тая цел, която избират, която най-често се определя от представата им за статус в обществото. А тъкмо тази представа е доста жизнена и действена в нашата среда. Пред нейната „светла“ перспектива българинът, както е известно, „от девет кладенеца вода носи“. Много са познатите примери в това отношение: Представата, че „като учиш

ше сполучиш“ – някога съвсем чиста във възрожденските ни времена – през втората половина на ХХ в. се превръща във форма на компенсация на селския комплекс, съпътстващ новите граждани или онези, които са всъщност „първо поколение с обувки“ (след цървулите се има предвид).

За сметка на традиционната интелигенция социализмът дава шанс за образование на „широките народни маси“. Синът на месаря трябва да стане лекар, за да се развива престижът на рода, (но това не предопределя непременно, че лекарят няма да е добър, нито пък обратното); синът на неграмотния селянин понякога става прекрасен журналист, поет, но това изцяло зависи от самия него; неизвестна селянка става известна актриса и ако е вътрешно свободна – като Гена Димитрова обявява пред света естествено и гордо, че е родена на село и пр.

Очевидно с това не се срива, дори се издига реално смисълът на самото образование, но то пък неизбежно за мнозина от българите се превръща не рядко в самоцелна в легитимация на престиж, доста формална, но и скъпоценна защото е подплътена с диплома... (Значенията на нещата са различни за различните хора, зависи от кой ракурс ги гледат, ползват, преценяват)... (вж. прил. 6).

Разбира се, това е само бегъл щрих към шарените и често напълно преобърнати в значенията си думи, които изразяват коренно различни по съдържанията си представи за личностна стойност, действащи в българското общество в периода на неговата незавършила и до днес модернизация...

Успоредно на този образователен „поход“, през времето на социализма зрее и добива реална плътност представата, както и практиката на правене на партийна кариера, която те води съзнателно и целенасочено от Комсомола нагоре към „върха“ на обществото – най-вече номенклатурното: „Момчето от

наше село ще ти върши работа, вземи го, направи го човек“...В началото на т.нар. демократичен преход тази традиция беше директно продължена и развита чрез мутраджийските общности. Те се превърнаха в привлекателни средища на „наши момчета“, поддържащи единството си на базата на общи икономически интереси (далавери и строго спазвани вътрешни правила на „честта“ – моделът на мафията). Външният блясък на скъпите коли, манекенките, чалгата – все знаци за консумация от висок порядък овладяха желанията на огромна част от българите... Бяха изкушението за лесна подмяна на битийния с притежателния модус – както би казал Е. Фром. (вж. Прил. 1).

Стремежът към притежание е толкова по-силен, колкото по-слаба е личността. Защото желанието да имаме онова, което нямаме, ни пречи да ползваме това, което имаме (Монтен). Това желание за разкош – съвсем естествено за днешното ни консумативно общество – всъщност „развращава всички – и богаташа, който се ползва от него и бедняка, който го жадува“ (Русо). Това изкушение често придобива проявления, напълно съзвучни с темите на седемте смъртни греха: алчност, високомерие, похот, чревоугодничество, леност, завист, гняв. Ако погледнем към днешните български обществени нрави ще ги видим непосредствено проявени в пълния им блясък...

В българската историческа съдба има много преходи. И българите винаги са ги преминавали. Онова, което е продължавало след мъчителни колизии и катастрофи е самият живот. Може би с такава съдба се натрупва мъдрост.

Може би мъдростта е нещо като спокойствие пред превратностите. Може би мъдрост има в погледа на оня селянин, чиято къща се опожарила, а

той просто си запалил лулата от пламъците и седнал да гледа огъня...Казвал си е, може би, че ще си построи нова. А може просто да си е мислил, че всичко съградено рано или късно си отива защото е обречено на разрушение.Че може би само поривът да правиш неща изобщо е онова, което остава, че то именно е самият живот...

* * *

Обичаме днес да се самосъжбяваме като си припомним епизоди от историята си в които наистина виждаме хъс за живот коренно различен от днешната ни инертност, близка до отчаяние в много случаи. Спомняме си чумните векове, в които знаем, че след големи епидемии довели до почти обезлюдяване на български селища животът се е възраждал с темпове по-големи отвсякога: това го повтаряме като контрапункт на днешната намалена раждаемост, заплашваща с демографска катастрофа нацията ни. Спомняме си епизоди на войни и от средновековието, и от новата ни история, които са довеждали до пълна разруха българското стопанство, в които мъжете ако са се връщали въобще от фронта, най-често са били вече инвалиди, но животът е продължавал, а отчаянието никога не е било тъй дълбоко каквото е днес.

Къде е коренът на тази разлика между времената?

Защо вярата в живота в миналото ни е била винаги по-здрава отколкото е днес?

Защо са толкова объркани днешните българи? При това, когато вече не носят вода от кладенеца всеки ден, не секат непременно дърва, за да затоплят водата си, когато биха могли ако искат да не умрат от глад просто да използват природата около себе си...

Отговорът отдавна е даден, но все си остава неразбран.

Наричаме го незавършена модернизация.

Модерен човек значи свободен в себе си и автономен човек-личност. Това на свой ред значи да се усеща гражданин на света, без особена привързаност към сили, стоящи над него. На пръв поглед изглежда, че такива сили няма, но защо тъкмо тази тяхна липса прави българите толкова зависими от нуждата от държава-майка закрилница?

Ще се опитам да поговоря просто по тази тема.

Ако си припомним особено популярната пирамида на потребностите на Е. Маслоу ще открийме следните нива в нея:

Най-долу стоят базовите потребности, валидни за всички бозайници – глад, жажда, размножаване.

Второто ниво – сигурност: човекът има нужда от дом, както животното от хралупа, например. Но има и по-специфични нужди при социокултурните човешки същества. И те са с измерения отвъд чисто битовото...

Трето ниво са социалните контакти, които са част от човешката специфика: жажда за принадлежност към общност/общество.

Четвърто ниво – самоуважение;

Пето ниво – самоактуализация..

Разбира се двете последни нива изискват удовлетворителни условия в предните три... (Както бе казал в древността Епикур „робът се бори за свобода, свободният – за съвършенство“.).

Много лесно можем да проследим множеството колизии, съпътстващи българите поглеждайки към днешния им живот през призмата на тази пирамида. И можем и да се сетим, че фрустрациите им от различните ѝ нива имат огромно значение за днешното неразбиране на езиците помежду им...

Достатъчно е да видим например, различното преживяване на бедността: Днес тя се преживява като истинска фрустрация на тема сигурност, докато в не много далечното минало е била като естествен епизод от живота. И това е така защото през последния половин век българите се научиха да търсят не просто оцеляване, а и качество на живота.

Но както казва една българска поговорка: „Научил се поп на пържен боб, свършил се боб, отучил се поп.“

Българите при социализма имаха онова ниво на сигурност, което гарантираше сякаш завинаги екзистенц минимума на оцеляването (панели и Трабант, например). Той, разбира се, не беше задоволителен като качество, но от друга страна създаваше елементарна битова осигуреност.

Преходът към демокрация в представите на хората изобщо не се свързваше с възможна загуба на този минимум сигурност. От демокрацията се очакваше истинска възможна свобода на инициативите, излизане от сивотата и предвидимостта; преходът се очакваше като вълнуващо предизвикателство пред самата личност, която не желаше просто да оцелява в сигурност, но да създава нови хоризонти за себе си и другите – да разшири света си. А това вече е основание за самоуважение и условие за самоактуализация. Това очакване беше пълно с потенциал, но и със скрити опасности: за мнозина самоактуализацията се превърна в трансформация–регресия до нивото на борба за просто битово оцеляване.

Преходът се очертаваше като бавен процес, но мнозина го приеха като акт – бърз шанс за лична промяна и доверчиво повярваха в несигурните нови институции, част от които се оказаха напълно неистински: в средата на 90 г. беше времето на пирамидите. В това време се срутиха множество семейни

бюджети и за първи път стана ясно, че нищо в новия път не е сигурно, че всяко имане на сигурност е илюзорно. Изглеждаше крайно несправедливо едни да получават пари с куфари, за да се превърнат в новите бизнесмени, а други да остават буквално на улицата, след като са продали дори панелния си апартамент в неуспешен опит да започнат свой бизнес...

Времето на множеството самоубийства в Източна Европа дойде сякаш, за да изведе на преден план проблема за истинските стойности и труднопостижимото им отстояване. Спящи в подлезите на Будапеща, съкратени от институтите си множество ненужни вече никому научни работници – инженери, физици, музиковеди, след като осмисляха битието си през лятото на това място, към края на есента се отправяха към гара Лихтенберг в Берлин, където влакът не спира. Място, съзнателно избрано за финалния акт на живота им. Най-удобното място за самоубийци в най-приемливия момент – 3 ч. през нощта. „Няма живот – няма проблем“ – стана новият постмодерен рефрен в духа старата традиция на Йосиф Висарионич, но в изпълнение на самата Ана Каренина...

Драмата на огромния брой източноевропейци, които се хвърляха под влака, обесваха се тихо в мазето или се самозапалваха и продължават да го правят е ясно обявено бягство от живот, в който вече не намиращ мястото си, а и не желаеш да го правиш. По простата причина, че сам си твърде уморен от всякакви най-често напълно безплодни борби. Крайният резултат от тях по необходимост е да застанеш пред въпроса „струва ли си изобщо?“. Защото самият живот би имал смисъл за теб само ако ти вярваш в добри изходи, ако имаш личен вътрешен стремеж към тях...

Тогава понякога дори самата лична драма може да се преобърне в творчество: природната човешка креативност сама по себе си няма граници, ако самите ние не ги поставяме пред нея...

Част от креативността на младите българи днес се проявява в графики по стените и телата Добре. Но какво значи една татуировка? Не значи ли тя всъщност, че човекът има нужда от външен белег, за да се обозначи? И в този смисъл, не е ли тя откровен израз на самонедостатъчност и демонстративен знак за търсена идентичност с нещо външно?

Едно българско момиче си е татуирало глаголическата азбука по тялото, българска роза и надпис „България на три морета“, придружен с карта. Тя се гордее с тези надписи, но който може да чете отвъд видимото ще види нещо друго – липсваща опора отвътре, която демонстративно се появява отвън. При това картината е тъжна: тя по своето психологическо съдържание е точно обратна на щастливото послание за идентичност с важни български символи. Самото им излагане на показ върху тялото е своеобразен вик към всички: „инкорпорирам онова, което нямам наистина“. „Жадувам да принадлежа към нещо българско“, но него го няма „тук и сега“ и затова се налага да бъде заместено със знаци от „там и тогава“...

Какво ни говорят множеството ръце, крака и гърбове на български младежи, от които ни гледат татуираните образи на Левски и Ботев? Какво друго, освен това, че демонстративното им вписване в собственото тяло е само и единствено вътрешен плач за съ-участие с тези герои днес. Но днес е друго време и буквални повторения няма. Защото днес няма национално-освободителни движения, славни битки и знамена, нито каузи, за които си струва да умираш.

Защото днес е време да се живее в съгласие със себе си, с автентичния глас на самия живот вътре в теб, съобразен с онзи извън теб.

Въпросът е как.

Защото не може да се живее просто оцелявайки.

Екзистенциалният въпрос на българския преход!

Българският народ е имал такива времена, в които е живял, за да оцелее. Чумни епидемии и национални катастрофи са го поставяли в далеч по-страшни от днешната ситуации. И той е оцелявал.

Защото не е губил връзката си със самия живот.

Защото нито чумите, нито войните са поставяли под въпрос този живот, никога за него не се е питало: „Струва ли си?“

А днес не само този въпрос виси над нас, но и биологически българската нация му отговаря: тя просто и естествено се въздържа от възпроизвеждането си. Картина – точно обратната на онази от след чумните епидемии и войните.

Защо?

Защото днес ситуацията на човека в света е друга, чувството му за общност е различно, връзката му със земята е недиректна, животът му е застанал пред въпросите:

кой съм аз,/а не кои сме ние

какво искам,/а не какво повелява традицията на рода ми

какво мога,/а не какво ми казват, че трябва да правя

какво ще избира – да бъда истински или да се скрия в тълпата

И отвъд всички тези въпроси стои основният неназован въпрос, но скрит във всеки от нас – въпросът за моето достойнство: да имам или да бъда.

Трябва да имаш оня „всесилен, плосък и непоправимо посредствен здрав разум“, за да можеш да съчиниш най-идиотския непоклатим житейски ориентир за себе си: „какво ще кажат хората?“ – убийствено за личностната свобода вътрешно убеждение-предубеждение, като например:

– непременно трябва да имам висше образование, за да не съм по-долу от другите (не, че знам за какво ми е);

–

– не смея да не направя голяма сватба, за да не обидя роднините си;

– всички се женят и имат деца, значи и аз трябва да си намеря гадже;

– ще се оженя за богат мъж, за да ме издържа;

– ще стана манекенка, за да съм известна;

– ще пея в група защото е престижно;

– ще ходя на симфонични концерти и опера защото колегите ми ходят;

– ще ходя на ски в Алпите, за да покажа колко съм се издигнал...

–

Всички тези варианти на мотивация могат да бъдат подчинени единствено на онова, което на всекидневен език много точно може да бъде наречено „стойка“, „поза“, „снобизъм“. Има една интересна история от Свищов от преди Освобождението: свищовските кокони (а те са били от най-големите снобки по онова време) се надпреварвали да се хвалят коя колко време е прекарала във Виена. С тази пътувания се демонстрирал престиж, какъвто е бил голям лукс в онова време, подобно на ваканция на Малдивите в наше време. Та онези кокони, които не можели да си позволят пътуване до Виена, но искали да покажат, че не са по-долу от другите, решавали въпроса по следния начин. Затваряли се вкъщи със запаси от храна, а по прозорците си слагали вестници (те имали роля на днешните щори). Щом минели прес-

тижните 20 дни престой уж във Виена, излизали от дома си и започвали да разказват за прекрасната си ваканция, та да им завидят другите... Очевидно Алеко Константинов е имал богат опит в родния си град, че е било някак естествено да роди образа на бай Ганьо. (Ама той поне реално е пътувал...)

Позьорството, или както може да се каже – „стойката“ – не е просто и само за пред другите. По-страшният ѝ вариант е, когато е за пред теб самия. Например: новобогаташът от времето на прехода, т.нар. „мутра“ (бикновено момче с комплекс за малоценност, но и с калена воля на спортист) се стреми към външната показност на сила и мощ, свързани с материално състояние. Това са най-примитивните форми на себеизява и източник на самочувствие, което има функцията да създаде пред самия себе си мен образа си ми на носител на най-ярки материални притежания: коли, дворци в стил мутробарок, жени-манекенки, които подхранват самочувствието, което липсва. Не само пред другите, но и най-вече пред самия себе си мен – аз мога да ги притежавам, „е, наистина съм супер“. Очевидно е, че тук притежанието е подменящото, или казано по друг начин то „запушва“ дупката на автентичното вътрешно самочувствие, създавайки илюзията за нужното самоуважение (IV ниво по Маслоу). Нещо повече, властта, която мутрата упражнява над другите подменя пред самата нея усещането ѝ за истинско владение на себе си. Разширяващата се власт на свой ред подменя и собствената представа за самоактуализация (V ниво, Маслоу).

Идентичност и принадлежност в практиката се оказват взаимно подменени; и то не само при въпросната група, но и при голяма част от политическия елит на прехода. Аз-ът се идентифицира с властта, която му осигурява принадлежност към силните на деня. Тази принадлежност се изживява като идентичност. И то толкова по-силно – колкото човекът се

усеща по-слаб вътрешно. Слаб в креативен план, в доверието към себе си, в самото усещане за това „кой съм аз“, („какво наистина обичам“).

Вътрешната потребност от отговор на този въпрос е задоволена от институционалната принадлежност, от статуса, успешно подменящ идентичността. Често просто не съществува вътрешен ясен отговор за същността на това „аз“, което търси външноелитарна и естествено съпътстващата я далавераджийска реализация. В един момент личността се оказва така срастнала се с ролята си, че ако по някаква причина нещата се променят – тя, личността се оказва липсваща. Тъкмо това е и дълбоката – невинаги разбирана докрай взаимосвързаност между политиците, за които народът казва „навързани като свински черва“. Тази навързаност е израз на взаимна зависимост, почиваща обикновено на финансови връзки и възможности за рекет, но не рядко и на общото надпартийно чувство за нищожността на личността отвъд ролята ѝ. На страха на всеки по отделно, че е нищо извън властта и парите.

Всичко това е добре известно на българския народ, който може да е много търпелив, но не е с робска психика в традиционния смисъл на думата.

Българският народ би направил неща, в които да вижда смисъл. Но когато не го вижда – той просто не прави нищо. Той отдавна знае, че преходът си върви по стар начин, че и да гласува и да не гласува – „всички политици са маскири“, защото дори и да не са – по естествена необходимост стават такиви в първия си досег до властта. Той отдавна знае – както и отдавна го е казал самият П. Р. Славейков, - че в България няма нужда от комисии, защото те винаги се разкомисват, че на същия принцип – каквито и институции да има – те винаги се развалят...Достатъчно време са имали българите от

Освобождението до днес да преживеят, да изстрадат всякакви илюзии. Важно е това, защото само по този път може да се стигне до прозрението на Казандзакис: „не вярвам в нищо, не се надявам на нищо – свободен съм“.

Е, днес българите наистина са свободни. Наистина са пред избор – не някакъв фиктивен като например „комунизъм или демокрация“ защото те не са имали никога нито едно от двете... И добре са разбрали, че политиката, откакто свят светува, всъщност обслужва единствено частни интереси, представяйки ги за всеобщи... Излиза, че това ѝ е работата. Затова и българите си мълчат. Ако обаче тръгнат да плачат, че я няма държавата майка, тогава заприличват на деца, които за пръв път осъзнават, че всъщност са сираци...

Множество архетипни модели на поведение се активизират тъкмо днес и те идеално могат да се проследят сред панорамата на нашия живот.

Днес българският народ в известен смисъл прилича на невинно дете. Невинният не знае какво го чака и следва логиката на съдбата, тъй както тя се представя пред него. Сиракът плаче за закрила. Сираци например са балканските славяни, когато след падането си под османска власт нямат никаква закрила. Тогава фолклорното съзнание съчинява Крали Марко – епически защитник – голям по ръст и по дела, който се застъпва и спасява слабите и поробените както и когато може:

„Марко яхна Шарко добра коня, / та си пойде на равни друмове,
Като мина през поле широко / и премина през гора зелена,
глас дочу открай бели Дунав, / дете били роби заробени -
заробил ги Емза бег арапин... / До три града били заробили,

що е старо – под сабя турили, / и мънички деца погубили,
млада челяд у синджир турили, / та караха три синджира роби:
Един синджир – все млади невести, / други синджир – все млади
момчета,
трети синджир все млади девойки. / Ка караха и роби плачеха.
Вси са роби боси и разпаси / и по два дни хляб не са ручали.
Притече се Марко Кралевичи: / Хвала тебе, Емза бег арапин,
я ми пусни три синджира роби! / Отговаря Емза бег войвода:
Назад, назад, бре свиньо дебела, / защо имам три халки повече,
та ги чувам, Марко за тебека, / небе напред роби ще турим,
че ги водиш като вакъл овен... / На Марка се жалба нажалило,
та разигра коня наннапреде,... / та си зема Марко Кралевичи,
та пресече три синджира роби, / та упуци роби низ синджири.
Сано били три църни арапи, / доде били роби изробили,
и събрали до три хазни пари. / Тогай зема Марко Кралевичи,
та две хазни на роби подели,/па на робе тогай отказуе
:хайде, всеки дома да си иде/купете си хлебец и опинци
и за мене всички казувайте: / „Отърва ни Марко Кралевичи“.
Казувайте да се приказуе.“ (11, с. 8–9)

Сираществото като архетипна нагласа съвсем естествено ражда мита за Спасителя – без значение дали той е реален или фиктивен. Разбира се, в реалната история през XVII в. Османската империя вече има реален политически враг – Австрия и тогава в българските северозападни земи са вдигнати няколко въстания. А още по-ясно става последователното търсене на спасител, когато в края на XVIII в. започват руско-турските войни: в тях

напълно естествено Русия се явява като реален спасител. С руско-турски войни приключват освободителните дзвижения на Сърбия и Гърция през 1806 г. и 1829 г. Напълно логично с нея се свързват голяма част от българските надежди за освобождение. Този своеобразен комплекс у българите, които сякаш винаги имат нужда от силна опора, голям брат или просто баща, е много силно проявен в българската история. Ние го виждаме последователно и неизменно във времето.

Най-напред Русия играе тази напълно естествена роля – първо на надежда, после на реален освободител, към когото всички изпитват в буквалния смисъл синовна благодарност:

„Кат Русия няма втора / тъй могъща на света,
тя е нашата опора, / тя е нашта висока!
Руска сила, руска воля, / руска кръв и руска пот
ще избавят от неволя / братски български народ.“ (П. Р. Славейков).

През 1914 г., преди включването на България в Първата световна война, един от най-лиричните български поети Кирил Христов пише следните стихове, насочени към поредния спасител:

„Германийо, една си ти под свода,
вей своите победни знамена,
от теб ний чакаме възхода
към новий мир и нова светлина!“

След краха на Българските национални надежди, насочвали енергията на българите през войните, обществото ни се оказва лишено от националните идеали за обединение на българските земи и енергията се насочва към очертаващите се все по-ярко класови и съсловни противоречия. Старите партии в България се оказват лишени от всякакъв авторитет след националните катастрофи и както показват резултатите от изборите през 1919 г. в България на преден план излизат БЗНС, социалисти и комунисти – като носители на нови, различни от морално изхабените идеи на досега управлявалите традиционни градски партии. Оттук-нататък в политическия хоризонт на българите ще навлязат осезаемо леви илюзии и както ще се окаже, те ще съдържат в себе си идеята за непогрешимата партия-водач и за нейните войници като за водени по „правилния“ път деца.

„Води ни Партийо, води ни, под бойните си знамена,
свети с червеното си име сред хилядите имена!...“ (Хр. Радевски).

А Е. Багряна ще изрази същото но в по-късни години и у нея то дори не звучи искрено, а по-скоро прилича на съзнателно следвана линия на съзвучност с властта:

Българо мила, земя на герои, / безстрашен и мощен е твоят възход.
Да крепне навеки съюзът ни боен / с могъщия, братски съветски
народ!...

Великото слънце на Ленин и Сталин / с лъчите си нашия път освети.

Димитров за подвиг сърцата запали, / в борбата и в мирния труд ни
сплоти.“ (10, с. 61)

Подлизурщината е в кръвта на борещите се за оцеляване. Жалко е, когато до там стигат хора с духовен потенциал – той като че ли се самоунищожава, щом започне да се използва утилитарно. Като в този случай с цитираните стихове. Утилитарността, е грубост. Утилитарността зачерква, или поне поставя под съмнение всяка друга истинска проява на духовна красота – нещо, което сме свикнали да виждаме у ранните стихове на Багряна „Вечната и святата“ (1927 г.) например. Да се опитваш да се харесаш на властта – която и да е тя като я прославяш – мисля, че трудно би могло да се намери по-пошло занимание за хората, които претендират с духовността си. Ще дам поредна илюстрация в тази посока, а после ще се върна назад към корена на този тъй типичен за нашата среда рефлекс – нагаждачество към силните на деня:

Из „На другаря Тодор Живков“:

В тебе има нещо от Левски, / в тебе има нещо от Ботев.

И мойто сърце ръкоплеска / в името на живота.

(Ал. Геров. Априлски сърца, С., 1981).

Из „Приветствие“:

Другарю Живков!

В петилетки бойни

априлско племе крачеше до Вас,

писателите бяха Ваши войни,

И нека светлият единен комунизъм

да ни говори с Ботевския глас,

че в бъдещето с подвизи се влиза.
И с хора, Тодор Живков, като Вас!
(Нино Николов. Априлски сърца). С., 1981.

А ето и един съвременен щрих в същата тоналност:

Из „На Бойко Борисов“:

„Вселюбещ от народа мъченик, / той раздава живота си велик,
крилато хванал истината той, / без да потърси за себе си покой.“

(Стоян Бочуков, блог, изток–запад)

„Масовата култура е непобедима. Масовият простак също, защото простациите винаги са били мнозинство, дори и в градините на Рая. Господ е добър, но в момента на пределното си вдъхновение е създал същество, което е трябвало непрекъснато да се стреми към съвършенство. Към божественото у себе си. Но човечеството вместо да буди божието у себе си, непрекъснато го приспива. И Господ се оказа най-големият самотник, който без да иска се е заразил от негодностите на своето произведение, което нахално иска да промени и Него самия, но не и себе си.“ (Румен Леонидов, Сляпа неделя)

Да се подмазваш на властниците не е нищо ново под слънцето. То си е прастара практика, която следва няколко елементарни логически линии:

Първата е откровен флирт с властта с цел – лично благополучие. Нарича се груб прагматизъм, утилитарност, меркантилност.

Втората е малоумност. Ако поетът искрено се възхищава, той разкрива своето простодушие, граничещо с дебилност.

В първия случай целта е лична изгода. Във втория – проекция, т.е. липсващата у поета интелигентност се приписва на възпятия герой. Случаят е по-малко морален, по-скоро е психиатричен.

Ще се спра обаче на въпроса с флирта с властниците. Ще се вгледам директно в неговите корени. Още от времето, когато не е имало модерна България, а само българско население в пределите на османската империя, което уж е носител на някаква православна традиция. Предполага се, че вярва в Бога по някакъв искрен начин. Дори и да не е богословски грамотен, носителят на българската простонародна религиозност би следвало да има някакво чисто чувство в сърцето си, което да е различно от желанието за материални ползи. Нека видим какво е било то.

Софроний Врачански, в един от Видинските си сборници, разказва следната случка:

След Великден при попа отива едно момче, силно разтревожено за спасението на душата си защото както самото то казва „голем грях сторих“. Е, – попитал дядо поп – какъв е този грях?

„Срам ме е да ти кажа“, отвърнало момчето. „Но нали ще го кажеш и Бог ще ти прости – кажи си, ще ти олекне“ – така няколко пъти попът подканвал Петър, и той накрая се пристрашил и казал: „Изядох едно яйце в четвъртък“.

Попът се засмял: И казал, че това не е сериозен грях и няма за какво да се притеснява. Тогава Петър се зачудил и попитал – а за какво друго може да се притеснява.

Този път попът се учудил и казал: „Как за какво? Ами например – да не си крал, да не си палил, да не си девица грабил...“ – очаквайки момчето да го разбере.

Нищо подобно не се случило. Петър погледнал уплашено и казал: „Ами аз съм и крал и палил и девица грабил, откъде да знам че това е грях. Мен родителите ми са ме учили, че за да съм добър християнин трябва само да спазвам поста и в неделя да ходя на църква“. (2, с. 6)

Струва ми се, че тук реално изуменият е бил горкият свещеник, пред чиито очи се разкривала бездната от нравствено невежество, която очевидно била реалност в неговото паство...

Искам да кажа просто, че за българите между морал и ритуал в религията разлика не съществува. Дори в ония времена, в които именно християнството е било основа на общността. Оцеляването и то в чисто материален смисъл е взимало връх – защото всъщност да се страхуваш от това, че ще изпуснеш рая е чувство с ярко меркантилен мотив. Затова и Хр. Гандев нарича това християнство „аморално“. Ритуал – прицелен в изгодата накрая. Нещо като „търговска сделка с Бога“ (3, с. 167–175)

При това, без капка идея за това, че Бог би следвало да е някакъв морален ориентир.

Нямам предвид разбира се, че българският народ е аморален. Но за него моралът е нещо осезаемо, видимо, той е например уравнителното равенство, ярко видимо в една група легенди за арахангел Михаил – душевадеца, който е по-справедлив от Бога, защото никога „не гледа богат ли си, беден ли си, а

когато дойде времето на всекиго взима душата.“ Той е най-големият праведник на тоя свят! (вж. Прил. 2)

В моралната йерархия на справедливостта Бог не просто отстъпва на Смъртта, но е и „най-големият грешник на тоя свят“ защото „на едни дава, от други взима“... Всъщност приказката е следната: Един човек тръгнал по света да търси кум за сина си, но искал да е „най-праведният на тоя свят“. Веднъж срещнал белобрад старец, който му казал: „Аз съм самият Господ, вземи мене за кум!“ Тогава селянинът се усмихнал и отвърнал: „Добре, че ми каза, че си Господ, иначе щях да се излъжа да те взема за кум. Та ти си най-големият грешник на тоя свят: от едни взимаш, на други даваш. Аз ще си търся Арахангел Михаил – той, като взема душата, не прави разлика богат ли си или беден“. (1, с. 233)

Какво повече да кажа тук, освен че е кристално ясно едно: за българите уравниелната справедливост е мерило за праведност. А Господ е нещо като шеф, който накрая те праща в ада или в рая – изключително сетивно присъстващи в българското фолклорно въображение и изглежда сякаш е добре човек да спазва религиозните ритуали едва ли не само заради „сетивното райско блаженство отвъд“.

Казано грубо, в простонародната практика е било важно да се показва пред Господ формално колко добре спазваме каквото той иска (празен ритуал без духовно съдържание – ходене на църква, кръщение и опяване, пост). Иначе Бог и светците не са нищо друго освен обикновени помощници в бита – когато някой е болен всички се сещат за Богородица, защото тя закриля, когато няма дъжд се обръщат към св. Илия и пр. Но никак не е рядка и практиката да се разнасят пари по църкви и манастири, т.е. да се откупва грижата тукашното благополучие... (5, 69–83)

Можем да сравним най-директно лишените от всякаква духовност ориентирани на това простонародно битово християнство и неговото „аморално благочестие“ с бездуховното живуркане при социализма. И в двата случая се откроява една основна грижа – тази за битовото оцеляване. То стои над всичко. За простонародно религиозните българи от миналото Бог и светците са висши същества, но реално най-вече са обикновени помощници в бита. Въпреки това им се изпълняват формално ритуалите, защото така „трябва“. По сходна логика протича и отношението с високостоящата партия-майка – БКП, когато тя е силният на деня. В нея се влиза най-вече за чистата изгода, за гарантиране на сигурност чрез обвързаност с властта. В противен случай може да се наруши комфорта на битуването.

Когато обаче днес този комфорт е напълно нарушен, рефлексът да търсиш общността на властващите – все едно дали на политически групи, или на общинари, които раздават европейски пари, е не само жизнен той се опитва да се представи като единствено възможна философия на оцеляването. При това с претенциите за прагматизъм, който е едва ли не морално оправдан от самите нужди на живота.

Тази нагласа обаче, вече е наистина робска.

Не е робска – а само предвидливо прагматична в повечето случаи – психиката на българите от времената на турското робство; тя обаче бавно, постепенно, последователно и систематично се превръща в робска от втората половина на XX в. до днес Огромно значение тук има тъкмо този прагматизъм, който се превръща от обикновен коректив на стратегиите за

оцеляване от времето преди Освобождението до голяма степен в самоцел през времената на социализма и прехода към демокрация.

Когато прагматизмът се превърне в самоцел, той подменя самия живот..

На въпроса „да имам или да бъда“, прагматикът отвърща недвусмислено: „да имам, за да бъда“. Точно на това място свободата свършва и започва робството.

И това май е основната линия на дисоциация на българското общество днес: то **неслучайно** се разпада на фрагменти, **неслучайно** в него се разкрива и пъстрата панорама от крайни прояви на гняв и алчност, на леност и високомерие...

Отвъд нея тихо загиват самите българи, които умеят – като Ботев, или като Вълкадин на Йовков – да говорят с Бога по свой начин и на свой език...

Загиват физически, защото изглеждат обречени в този груб свят. Като нежни растения, задушени от бурени. Естественят отбор е в полза на оцеляващите с приспособяване, с хамелеонщина. Той е за силните, които мачкат слабите: бездуховността действително винаги побеждава на видимо равнище. И тъкмо тя подхранва примитивната еснафска философия на живота – прагматизма .вж. Прил.6

Но точно тая философия на войнстващата посредственост, триумфираща чрез външен блясък и вписваща се в днешния ни материален свят, е манипулативно развратна в един духовен смисъл на думата. Тя винаги се

представя като грижа за живота и привидно е това, но всъщност е основният източник на неговата подмяна.

От нея именно идва всичко онова, което в нашата среда се асоциира със смъртните грехове. От нея идва и самото объркване на езиците на хората, така, че българите днес се усещат изгубени в превода на значенията на простите ни и красиви думи. Едни и същи думи вече имат противоположни съдържания. Без контекста им – не можеш да ги преведеш...

Защото преходът ни започна преди да сме пораснали като мислеци със собствения си ум същества. Протече така, че обърка всички нестабилни в себе си индивиди: създавайки привидности от псевдосмисли, сред които фалшивите ценности лесно се превърнаха в псевдобалсами за уж търсеци, но незнаещи какво именно търсят хора...

Част от тях може би някога и ще успеят да станат личности.

Не знам.

София, 30 август 2015

Цитирана литература:

1. Българско народно творчество, т.11, 1961
2. Врачански,Софроний, Ръкописен сборник №1093, НБКМ,БИА
3. Гандев, Хр.Проблеми на Българско възраждане, С., 1976,
4. Родари, Дж.,Приказки по телефона, С., 2015
5. Страшимирова, С. Българинът пред прага на Новото време, С., 1992

6. Турние М., Х-тимен дневник, С., 2005
7. Уайлд О., Афоризми, С., 2002
8. Фром, Е. Да имаш или да бъдеш, С., 2011
9. Ханчев, В. Избрани творби, С., 1979
10. Христова, Н., съст. Социализмът в музея на постсоциализма, С., 2015
11. Христоматия по детска литература, С., 1957
12. www=lentata.com

* * *

Приложения:

1. Ерих Фром. Да имаш или да бъдеш, С., 2011.

Алтернативата притежание или битие противоречи на здравия разум. Да имаш е като че ли нормална функция на живота ни: за да живеем, трябва да притежаваме разни неща. Освен това самият акт на придобиване поражда удоволствие. Възможно ли е в култура, в която върховната цел е да имаш – и то да имаш все повече и повече – ...да съществува такава алтернатива. Тъкмо обратното, като че ли цялата същност на битието се заключава в притежанието. С други думи, човекът е нищо, ако не притежава нещо.

Въпреки това Великите Учители на човечеството поставят избора между притежание и битие в центъра на своите философски системи. Според Буда, ако искаме да достигнем до високата степен на развитие, не трябва да ламтим за собственост. Иисус учи: „Защото който иска да спаси душата си, той ще я погуби, а който погуби душата си заради Мен, той ще я спаси. Защото каква полза за човека, ако придобие цял свят, а себе си погуби или повреди?“ (Лука 9: 24-25). Според Майстер Екхарт условието за постигане на духовно богатство и сила е човек да няма нищо, да е свободен и „празен“, да

не оставя Аз-а да се изпречва на пътя му. Маркс пише, че богатството е порок, също както бедността и че целта ни трябва да е да бъдем много, а не да имаме много. (Имам предвид истинския Маркс – радикалният хуманист, а не вулгарната фалшификация, представяна от комунистите.) (с. 33-34)... Разликата между „да бъда“ и „да имам“ не е точно разликата между Изтока и Запада, а е по-скоро между обществото, ориентирано към духовното, и обществото, ориентирано към материалното. Ориентацията „Да имам“ е характерна за западното индустриално общество, в което стремежът към придобиване на богатство, слава и власт се е превърнал в смисъл на живота... (с.38) ...

Под „съм“ или „имам“ нямам предвид определени качества на един субект, илюстрирани с твърдения като „имам лека кола“, или „аз съм щастлив“. Имам предвид два фундаментални начина на съществуване, два различни вида ориентация – към личността и към материалния свят, две различни структури на характера, преобладаващата, от които определя начина, по който човек мисли, чувства и постъпва.

В начина на съществуване, изразен с „имам“, взаимоотношението ми със света е отношение на притежание и собственост, в рамките, на което искам да превърна в мое притежание всеки и всичко, включително и себе си.

Начинът на съществуване „съм“ включва две битийни форми. Първата е противоположна на „имам“ и означава жизненост и естествена отвореност към света. Втората форма на „съм“ е противоположна на изглеждам и се отнася до истинската природа, до реалната същност на даден човек, за разлика от измамната външност. (с. 45).

2. Спиридон Казанджиев. Колективният човек, в: Пред извора на живота. Есета. С., 1937.

В патриархалното общество отделният индивид не е бил в духовно противоречие със социалната среда. Следвайки установения бит, нравите, обичаите на тая среда, той е живеел наивно в нейната традиция. Над общоприетите разбирания, над морала и религията той не е заставал с никакви съмнения.

Опрян здраво о земята и небето, отделният индивид се е чувствал сигурен; онова, което земята е отказвала да му даде, той е молел от небето и е вярвал, че ще го получи. Тая вяра го е изпълвала с дълбок оптимизъм, въпреки превратностите на съдбата.

Скептицизмът и разочарованието на индивида са били чужди на тоя колективен човек. Той не е познавал духовно усамотение, нито е чезнел по други светове... Сякаш основният закон в това общество е законът на инерцията: което е било досега, то се стреми да бъде и по-нататък; което е минало през живота и е асимилирано от него, то е решаващо и за следващия момент. И тъкмо в това социално затишие се е извършвал процесът на най-интимното превъплотение. Зад най-обикновените прояви на живота са дремели неговите големи сили, в тях последните са намирали своето разрешение. Тия прояви са всъщност формите на живота, те съставляват неговия стил... Социалното затишие е необходимо условие за това стилизиране. При пълното равновесие на телност и бит, нрави, обичаи за отделните индивиди, отношенията помежду тия индивиди се слагат върху принципа на

доверието. На почвата на тези принципи добива значение и автортетът. Неговата сила и силата на доверието е по-голяма от силата на закона...

Стопанството е най-важното условие, което определя външното устройство и вътрешното съдържание на патриархалното общество... То е трудово, изникнало спонтанно и органически, а не по рационален път. В него човекът е имал работа предимно с живи обекти – растения и животни, изобщо с природата, която е затваряла живота на народа в своя ритъм и така е изравнявала психиката му. Условието на труда са правели от човека цялостна интегрална личност... Трудът тук е непосредствена реакция на целокупната психофизическа организация на човека и е важно условие за изграждането на неговата психика. Всички съдържания на тая психика – интелектуални, естетически, морални, религиозни – са минали през ръцете на човека, са извоювани в процеса на работата му като борба на неговия дух със света“. (с. 27–31).

3. С. Страшимирова. Българинът пред прага на Новото време, С., 1992.

Из Вместо предговор: типологически ориентири:

Тъжно и смешно днес пред очите ни историята ни сякаш се повтаря. Понякога прилича на фарс: нали бе казал някой, че при повторно разиграване се получава именно такъв ефект...

И става все по-ясно, че едва ли сме извели някакви поуки от собственото си минало; **това** пък означава просто, че съвсем не умеем „да четем история“. Че не сме разбрали и до днес най-непреходното прослание на Паисий – от преди повече от две столетия: „Чети историята и като разбереш

суетата на този свят – научи се да го презираш“... Както обаче е добре известно, едно е да четеш, друго е да разбереш, трето и четвърто може да бъде самото презиране. Във всеки случай мотивът за презрението от първия предговор на История Славянобългарска е из темата за мъдростта: то е отглас от Екlesiастовото прозрение за суетата, призив е и към съмнение във всяка външна видимост, за виждане в същественото – в онова, което е „невидимо за очите“.

Ако бяхме натрупали Паисиевата мъдрост у себе си, може би не бихме повтаряли и старите си грешки днес.

Но, за да четеш историята, за да разбираш закодираните ѝ значения, е нужно нещо повече от информираност или интелектуална придирчивост. „Нужни са много вътрешни условия“ – както бе казал Боян Пенев, – нужно е „да чувстваме историята, тъй както се чувства едно художествено произведение“. Да сме способни да я съпреживеем отвътре.

Ние познаваме миналото си, но не умеем да го възсъздадем за себе си като преживяване. Ние рисуваме широки панорамни платна от историята, но не усещаме докрай вътрешния живот на действащите там лица. Разкриваме хода и насоките на редица процеси, опитваме да разбираме социалния им смисъл, но нямаме сетива за общия „привкус“ на импулсите им, т.е. за онова, което ги прави специфично национално оцветени...

Но заради всичко това съвсем не се измъчваме от собствената си хуманитарна недостатъчност. По-скоро хуманитарната ни интелигенция, плащайки дан на високото си самочувствие (прикриващо дълбок комплекс за малоценност) не желае да признае, че не е създала до днес най-простото,

което се очакваше от нея – една достъпна, разбираема, логична картина на българския исторически процес. Видян през призмата на динамиката на ценностите в него, на техните психологически значения: една история на българското себепознание. Вместо нея ние имаме огромна историческа литература – умна, интелигентна, прецизна в повечето случаи, на която обаче липсва само едно – ключ към чувствителното въображение на читателя. Нашата история се възсъздава тъй сякаш минава покрай човека, а не през него. (с. 5–6)

4. Недялко Йорданов. Песни. С., 1994.

Из Госпожице любов:

Госпожице Любов – случайна / в това квартално кафене.

Красива. С тъжни рамене. / Бъди ти моя малка тайна.

Знам, че работиш със аванс / и си готова след минута

за хилядарка на сеанс / или стотачка във валута...

...И ето : стаята студена, / креват за работа готов,

и после кратка и платена, / но все пак някаква любов.

Любов пазарна, любов платена, / любов в хотели, любов по гари,

любов нещастна и унижена, на теб подобна, Моя България.

...Земя като един креват – / кой с тебе вече не преспива
безропотно, без съпротива, / и ти подхвърля сух комат.

В косите ти блещука фиба / като последен слънчев лъч.
Преди им казваше „спасиба“ / а днеска „тенкю вери мач“.

Любов пазарна, любов платена – / кой както може и както свари –
любов нещастна и унижена / на теб подобна, моя България“ (с. 14–16)

5.Из интервю с д-р Д. Солаков. Интервюто взе К. Гинев.

Какво е свободата за теб?

– Свободата на човека е възможна само в „клетката“ на разума. Търсещите свободата извън тази „клетка“ ще намерят само робството на хаоса. А то е страшно – там няма понятия и концепции, няма добро и зло, няма определеност, няма критерии, няма фундамент. Там всичко може да е всичко, освен страхът. Той е неизменен придатък на всяко друго ... „нещо“. Перманентен фон на света извън разума. Свят без измерения, без измервателни средства. Свят, в който единствено „усещането“ за страх е индикация за съществуването. Бреме, тегнещо над всеки, който е решил да избяга от рационалността. Бреме, от което всеки иска да се отърве, а „продавачите“ на покой това и чакат. Те ще вземат всичко в замяна на единствения „лек“, който могат да предложат – смъртта. Опаковките им са

различни. Ще го нарекат с различни имена, но когато приключат, от ? Разбрахме, че не сме и не можем да сме равни. В момента се опитваме да разберем, че нямаме равен старт („равен достъп“) и не можем да имаме. Ще го разберем по същия начин, по който разбрахме, че не сме равни и не можем да бъдем. Когато това стане, не оставяйте жив нито един от проповедниците на злото.

– *Има ли компромис сред българите?*

– Компромисът е ежедневие в уж демократичната ни политика. Затова най-важния въпрос са границите на компромиса. Един компромис може да забави движението ти напред. Един компромис може дори да те върне назад – ако ти позволи да мобилизираш силите си за бъдещо надмощие. Неправомерен е този компромис, който унищожава дългосрочния ти потенциал да вървиш напред, който подкопава самите основи на твоята подкрепа, на идентичността ти, който размива посоката на твоето движение напред. Знам ли? Всеки е различен, но все още има над какво да се самоусъвършенстваме по отношение на компромиса. А и компромисът е отговорност, а отговорността често не ни е най-положителната черта от духа. Може би мафията е най-големият проблем за социалната неправда?!

Олигархията води до охлокрация. Не знам кое от двете е „по-малкото зло“. Със сигурност обаче и двете са много страшни злини. Струва ми се „мисия невъзможна“ да се изгради демокрация, когато олигархия и охлокрация са в негласен съюз, за който даже сами не знаят. Все пак опитите продължават.

Политици-лидери или бизнесмени-мафиоти са доминантата в България?

– Властта най-много се страхува от липса на подчинение. Без подчинение властта е невъзможна. Самото подчинение е на 100% доброволно. Просто е навик, на който властта разчита. Лидерството, истинското такова, не се страхува от липса на последователи. То само по себе си си е самодостатъчно – тръгваш и повеждаш, знаеш къде. Важното е да си убеден, че е в правилната посока. Последователи не са нужни за да го има, макар често да се появяват. Властта се вбесява от липса на подчинение. Прибягва до всякакви похвати, за да си го осигури – било сила, било лъжи, било използвачество. Лидерството е спокойно, тъй като не зависи от наличието на последователи. Не използва сила, нито лъжи. Единственото, което му е необходимо, е увереност и непоколебимост ... в себе си. Не страда от зависимостта на властта от нещо друго. Не му трябва друго, освен самото то, за да съществува, за разлика от властта, която е мъртва без подчинението. При хората може да се види разликата между лидерите и нещастниците. На вторите им е необходима власт, защото не могат да бъдат лидери. Така компенсират този дефицит. Заместват автентичното с „второкачественото“.

Но все пак Вие се интересувате от политика, или най-малкото, от политическа теория, не е ли така?

– Нека отговоря така: политиката ме интересува само по една причина – за да доживея до деня, когато вече няма да има нужда да се интересувам от политика. Бих искал да има такова общество, където ще мога да живея само със собствените си грижи и да постигам собствените си цели, знаейки, че никой не се намесва и не унищожава тези цели, че моят живот, моята работа,

моето бъдеще, не зависят от милостта на държава, политици, прищявката или невежеството на „обществото“. Само че знам, че нямам право да чакам някой друг да го постигне вместо мен, и че аз, като всеки отговорен гражданин, съм длъжен да направя всичко възможно, за да да бъде постигнат този идеал. С други думи, политиката ме интересува, колкото да осигуря и защита свободата си. Държавата не може да те опази от кражба, но за сметка на това ще те накаже, ако сам се опазиш.

А разумът и безумията случващи се обществото ни?

– Има безумия, на които разумният човек реагира почти „автоматично“. Толкова големи безумия, че нещо „го тласка“ да реагира. Не може да остане безучастен наблюдател. Само че безумието е като раковите образувания – мултиплицира се, метастазира, изсмуквайки жизнеността минута след минута, изцеждайки живота капка по капка. В даден момент, макар не напълно мъртво, живото няма сили да реагира. Безумието е станало толкова голямо, придобило е невъобразими размери и форми. Разумният човек не може да излъчи реакция. Поне не и „автоматична“, каквато проявява срещу „обичайното безумие“. Думата е „ступор“ – съзнанието работи нормално, но апаратът, с който човек реагира и привежда „заповедите му“ във физическо измерение, отказва да проработи, поне временно. Обикновено на човек не му прави толкова голямо впечатление безумието наоколо, но когато се е пренесъл в свят на фантастични антиутопии и после се върне обратно в реалността, когато не намери разлика между тези два свята ... думата е „ступор“. Уж е оставил реалността в окаяно, но все пак със следи от някакъв разум състояние. Уж по дефиниция са необходими доста часове, за да изчезнат тези следи, преди безумието да е поело контрол напълно. Очакването е за поне

минимален контраст с реалността, когато излезеш от света антиутопията. Отишъл си там, за да видиш, че „може да е и по-зле“, поне според книгите, но когато се върнеш и не успееш да намериш разлика между тези два свята – реалният и фантастичният ... думата е „ступор“. Попаднал си в „междинно пространство“ и се колебаеш за посоката, в която да поемеш. Накъде? При героите в книгите, или при хората от реалността, които говорят и действат сякаш фантастичните им архетипи са оживели само за няколко дни? Вероятно всичко това звучи преувеличено, или налудничаво. „Въпрос на гледна точка!“, казано на езика на безумието, макар да се съмнявам, че този израз все още е валиден. Той върши добра работа на безумието, когато разумът все още е в състояние да му реагира – за да им се придаде равностойност. След това става излишен и бива заместен от „преувеличено и налудничаво“.

Може би мафията е най-големият проблем за социалната неправда?!

– Олигархията води до охлокрация. Не знам кое от двете е „по-малкото зло“. Със сигурност обаче и двете са много страшни злини. Струва ми се „мисия невъзможна“ да се изгради демокрация, когато олигархия и охлокрация са в негласен съюз, за който даже сами не знаят. Все пак опитите продължават.

–

6. Цитати от дневниците на журналиста Рангел Пейков. в: Страширова, С. Рангел Пейков, Драмата на нравствения максимализъм, С., 2009. (47–49)

Трагично е, че след Живков ще остане живковщината. (1988)

Жалко е, че повечето хора не носят в главите си мисли, а шампи. Могъщи институти са устроени, за да ги внушават и после да ги поддържат устойчиви: училището, обществените организации, цялата държавна машинария... Регресът се стреми да се запази като съхрани шампите, прогресът въпреки всичко ги разрушава. (1983)

Човек не може да спре течението на живота, но може да спре своето участие в него. Той не може да избира дали да се роди или не. Но може да избира да живее или не. В това е неговата свобода.

И ако реши да живее – как да живее. (1989)

Високият ум не търси висок пост. А и да го има, не трепери за него – и да му вземат поста, не ще му вземат ума. Постът не му принадлежи, а умът си е негов. Постовете вземат ума само на посредствените. (1987)

Бездарието е особен вид талант. Талантът да използваш конюнктурата.

Талантът да се правиш на талант.

Талантът да убиваш талантливите. (1988)

Човешката глупост е взела повече жертви,отколкото всички войни,взети заедно... А и повечето от тях се пръкват от човешката глупост. (1987)

Талантът не се нуждае от почести. Те са за посредствените. (1986)

Бюрокрацията е политическата система на корупцията, корупцията е икономическата система на бюрокрацията. (1988)

Бюрокрацията е като ламя – една глава отсичаш, сто израстват.

Имам чувството, че някакъв независим от волята на хората механизъм разпределя ролите в обществото. То, обществото, е като Виенско колело – глупакът може да се окаже на върха, а умникът – на дъното. (1983)

Народецът ни прави струва
но за едно се грижи все –
щом има цар – да си царува,
а Левски патки да пасе.